

Lucida intervalla
16 (4/2000)

ISSN 1450-6645

Boris Pendelj

O biznisu, julu, putovanju...:
Ciceron Atiku, jula 44.

lucida intervalla

PRILOZI ODELJENJA ZA KLASIČNE NAUKE

Lucida intervalla

periodična publikacija Odeljenja za klasične nauke

Filozofskog fakulteta u Beogradu

Izlazi šest puta godišnje

ISSN 1450-6645

Uredništvo: dr Marjanca Pakiž, docent (glavni i odgovorni urednik);

mr Boris Pendelj, mr Dejan Matić i mr Nenad Ristović, asistenti

Filozofskog fakulteta

Adresa: Čika-Ljubina 18-20, YU-11000 Beograd

tel. +381 +11 639628

žiro-račun 40806-603-5-7823, s pozivom na broj 0302

Ministarstvo za nauku i tehnologiju Srbije (413-00-136/99-01) oslobodilo je ovu publikaciju plaćanja opšteg poreza na promet.

Broj 16 (4/2000):

Boris Pendelj

O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44.

Beograd, aprila 2001

prelom teksta: Vojin Nedeljković

Ciceron i Atik — obostrano krajnje iskreno prijateljstvo?

Za ličnost poput Cicerona, čija je politička karijera prepuna i uspeha i neuspeha, čija je pravnička karijera poduprta širokim obrazovanjem, a pogotovo poznavanjem retorike, filozofije i književnosti, kao i darom za izgovorenu i pisanu reč, za tako kompleksnu ličnost, čiji život ne oskudeva nemilim događajima (smrt ćerke, progonstvo, razvodi...), sasvim je prirodno da među brojnim korespondentima izdvoji jednu osobu kojoj će i moći i smeti da saopšti sve što ga plaši, sve što izaziva sumnju, nedoumicu i razočarenje — takvom prijatelju uvek će moći da se pohvali i pred njim neće morati da krije svoju radost i nadu. Ciceron je odabrao Atika, što uverljivo potvrđuju količina i sadržaj pisama koja mu je tokom dvadeset i pet godina uputio.¹

Atik je rođen krajem 110. godine, a Ciceron početkom 106. Upoznali su se i zajedno školovali od ranih dečaćkih dana, kada se starosna razlika od tri godine ne može zanemariti. Taj detalj je zasigurno uticao na potonje odnose među njima, bez obzira na to što Ciceron po svojim intelektualnim

¹ Najduža pauza u njihovoj prepisci nastala je u periodu od novembra 54. do maja 51. god., kada su obojica boravili u Rimu.

sposobnostima u ranom detinjstvu nije zaostajao za Atikom.² Obojica su bili solidno materijalno obezbeđeni, a njihovi roditelji nisu bili bliski, mada su imali zajedničke prijatelje. Između njih, međutim, postojale su značajne socijalne razlike: Atik je rođen u Rimu³, i u gradu je uglavnom provodio slobodno vreme,⁴ dok je Ciceron, rođen u Arpinu, rado posećivao svoja imanja i letnjikovce izvan grada.⁵ Ciceron, *homo novus*, uvek je bio svestan svog viteškog porekla⁶, ali i činjenice da potiče iz provincijskog gradića. Sve je to povećavalo ambicije sa kojima se posvetio advokaturi, kao i želju da u najkraćem roku ostvari *cursus honorum*. S druge strane, sredina u kojoj je Atik rođen, povoljni uslovi za sticanje znanja, poznanstvo sa brojnim uglednim i uticajnim građanima, te njegova srećna priroda i veština da pridobije ljude za sebe,⁷ pružali su mu mogućnost da često i bez prevelikog truda ostvari svoje ciljeve, te je i na život gledao mnogo lagodnije nego Ciceron.⁸

² D. R. Shackleton Bailey, *Cicero's Letters to Atticus*, vol. I, Cambridge, 1965, str. 3.

³ T. Pomponius Atticus, *ab origine ultima stirpis Romanae generatus* (Nep. Att. 1).

⁴ *Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam sumptuosam uillam, neque in Italia, praeter Arretinum et Nomentanum, rusticum praedium* (Nep. Att. 14.3).

⁵ Takva osećanja, međutim, Ciceron nije gajio prema provincijalnom načinu života, o čemu i sam piše Atiku iz Atine, 51. god.: *Non dici potest quam flagrem desiderio urbis, quam vix harum rerum insulsiatatem feram* (Att. V 11.1).

⁶ Ciceron je imao jasan stav prema svome poreklu, koje je ponekad svesno naglašavao: *ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi* (sc. Archimedis) *monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset* (Tusc. 5.66).

⁷ *Erat autem in puero praeter docilitatem ingenii summa suavis oris atque vocis, ut non solum celeriter acciperet quae tradebantur, sed etiam excellenter pronuntiaret. Qua ex re in pueritia nobilis inter aequales ferebatur clariusque exsplendesceret, quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent. Itaque incitabat omnes studio suo, quo in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marius filius, M. Cicero: quos consuetudine sua sic devinxit, ut nemo iis perpetua (vita) fuerit carior* (Nep. Att. 1).

⁸ *Mihi enim perspecta est et ingenuitas et magnitudo animi tui, neque ego inter me atque te quicquam interesse umquam duxi praeter voluntatem institutae vitae, quod me ambitio quaedam ad honorum studium, te autem alia minime reprehendenda ratio ad honestum otium duxit* (Cic. Att. I 17.5). — Bez obzira na to što Atik nije pomišljao da ozbiljnije učestvuje u političkom životu, Ciceron je uvažavao njegove stavove, budući da je uočavao Atikovu radoznalost i izvesnu političku zainteresovanost: *accepi aliquot*

Karakterističan primer za Atikovo umešno laviranje je njegova bliskost sa najuglednijim besednicima i žestokim rivalima, Ciceronom i Kvintom Hortenzijem.⁹ Stoga, ako se uzme u obzir njegova sposobnost prilagođavanja u komunikaciji sa najrazličitijim ličnostima¹⁰, nimalo ne čudi Ciceronovo iskreno osećanje prisnih veza sa dugogodišnjim prijateljem,¹¹ do čijeg je mišljenja posebno držao kada bi odsustvovao iz Rima¹², kao i u najdelikatnijim životnim situacijama.¹³ Ciceron se oslanjao na Atika u privatnom i javnom životu, i nije se ustručavao da od njega zatraži savet ili uslugu kada god bi to bilo potrebno, te da se na njega osloni kada bi zapao u poslovne poteškoće¹⁴ ili kada bi odsustvovao iz Rima.¹⁵ Takođe, Atik je pružio i

epistulas tuas, ex quibus intellexi quam suspenso animo et sollicito scire aures quid esset novi (Att. II 18.1).

⁹ *Utebatur autem intime Q. Hortensio, qui iis temporibus principatum eloquentiae tenebat, ut intellegi non posset, uter eum plus diligeret, Cicero an Hortensius: et, id quod erat difficillimum, efficiebat ut, inter quos tanta laudis esset aemulatio, nulla intercederet obrectatio essetque talium virorum copula* (Nep. Att. 5.4). — Atik je čak uspeo da ostane u dobrim odnosima i sa Cezarom i sa Pompejem.

¹⁰ *Humanitatis vero nullum adferre maius testimonium possum, quam quod adolescens idem seni Sullae fuit iucundissimus, senex adolescenti M. Bruto, cum aequalibus autem suis Q. Hortensio et M. Cicerone sic vixit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit aptissimus* (Nep. Att. 16.1). J. L. Strachan-Davidson (*Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York/London, 1903, str. 68) smatra da je na Atikov odnos prema ljudima uticala i činjenica da se zrele godine njegovog života gotovo poklapaju sa periodom građanskih ratova vođenih od 88. do 31. g.

¹¹ *Nemo enim in terris est mihi tam consentientibus sensibus* (Cic. Att. IV 18.2).

¹² *Etenim litterae tuae, non solum quid Romae, sed etiam quid in re publica, neque solum quid fieret, verum etiam quid futurum esset, indicabant* (Cic. Att. II 11.1). U kriznim momentima Ciceron je pisao Atiku svakodnevno, a ponekad i tri puta na dan.

¹³ Ciceron u nekoliko navrata pominje da ga je Atik najargumentovanije odvrćao od samoubistva: *me, mi Pomponi, valde paenitet vivere, qua in re apud me tu plurimum valuisti* (Att. III 4.1); *quod me ad vitam vocas, unum efficit ut a me manus absteineam* (Att. III 7.2). Upor. Shackleton Bailey, *Cicero's Letters to Atticus*, vol. I, str. 22. — Atik je presudno uticao i na Ciceronovu odluku da odustane od putovanja u Grčku, krajem leta 44. g., dajući mu do znanja da se od njega očekuje da se vrati u Rim i da se smelo suprotstavi Antoniju. Takođe, i u novembru iste godine Ciceron iz Arpina odgovara na Atikovo pismo: *veniendum est igitur vel in ipsam flammam. Turpius est enim privatim cadere quam publice* (XVI 15.6).

¹⁴ Ciceron nije vodio mnogo računa o novcu, te je gotovo neprestano imao finansijske probleme, koji su bili jedna od uobičajenih tema u njegovim pismima Atiku. Bio je čak

finansijsku pomoć Ciceronu prilikom njegovog odlaska u izgnanstvo¹⁶, a tom prilikom se starao i o njegovoj ženi Terenciji.¹⁷

Poslovne veze između dvojice prijatelja produbljene su Ciceronovom željom da Atik bude izdavač¹⁸ nekih njegovih značajnih dela. Pored toga, Ciceron je često slao Atiku svoje nedovršene ili dovršene spise, tražio sugestije,¹⁹ a ponekad je i strepeo od njegovih kritika.

S druge strane, o Ciceronovom živom i iskrenom interesovanju za Atikove svakodnevne privatne i poslovne probleme svedoči i njegova zabrinutost za sudbinu Atikovog imanja kod Butrota,²⁰ nakon što je Cezar odlučio, sredinom 46. g., da konfiskuje zemlju oko ovoga grada i da je dodeli svojim veteranima. Prilike u toj oblasti dodatno su se iskomplikovale sre-

u stanju da kupi kuću, imanje, ili skulpturu koja bi mu se svidela, a potom da razmišlja kako će u tu svrhu obezbediti novac (Strachan-Davidson, str. 71).

¹⁵ Att. XVI 2.2; 3.5. Uostalom, Atik je na neki način imao uvid u sve Ciceronove poslove.

¹⁶ *Sicut Ciceroni in omnibus eius periculis singularem fidem praeiuit: cui ex patria fugienti HS ducenta et quinquaginta milia donauit* (Nep. Att. 4.4).

Ciceron je teško podnosio svoja dugovanja nedovoljno bliskim ljudima, a pogotovo političkim protivnicima: *mihi autem illud molestissimum est, quod solvendi sunt nummi Caesari et instrumentum triumphi eo conferendum; est enim ἄμωρον ἀντιπολιτευόμενον χρεωφειλέτην esse* (Att. VII 8.5).

¹⁷ Nakon smrti starog prijatelja Cicerona, na sličan način starao se Atik i o Fulviji, ženi Ciceronovog ubice Antonija, posle poraza koji je ovaj doživio u bitki kod Mutine.

¹⁸ O Atikovoj izdavačkoj delatnosti: *usus est familia, si utilitate iudicandum est, optima, si forma, uix mediocri. Namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset, pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, adprime boni* (Nep. Att. 13).

¹⁹ *De libris oratoriis factum est a me diligenter. Diu multumque in manibus fuerunt. Describas licet* (Att. IV 13. 2).

²⁰ Caesar autem mihi irridere visus est 'quaeso' illud tuum, quod erat et εὐπινές et urbanum. Ita porro te sine cura esse iussit ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret (Att. XII 6a.2). — Butrot (Butrinto), grad u Epiru, danas nenastanjen, bio je rimska kolonija, a po predanju osnovao ga je Prijamov sin Helen.

dinom 44.,²¹ a navedeni događaji česta su tema u Ciceronovoj i Atikovoj prepisci iz ovoga perioda.²²

Cicerona su kod Atika, od kojega mu nema većeg, boljeg i milijeg prijatelja,²³ privlačile upravo one osobine koje on sam nije posedovao: nesvakidašnja uviđavnost, odmerenost, prisebnost, smirenost, preduzimljiv i poslovan duh.²⁴ I na kraju priče o ovom dugom i neprekinutom prijateljstvu, možda treba spomenuti mišljenje Strachan-Davidsona,²⁵ koji ipak staje na stranu često naglog, strasnog, neumerenog i neopreznog Cicerona, tvrdeći da je Atik bio sposoban da voli, ali nedovoljno snažno da bi iz njegove ljubavi mogla da se izrodi mržnja, uz zaključak da čovek koji nije sposoban da zamrzi nije kompletna ličnost.

²¹ Ciceron se nije ustručavao da tim povodom zatraži pomoć od prijatelja, izabranog pretora Lucija Planka: *ego autem, mi Plance, etsi non dubitabam quin et senatus consultum et lex et consulum decretum ac litterae apud te plurimum auctoritatis haberent teque ipsius Attici causa velle intellexeram, tamen hoc pro coniunctione et benevolentia nostra mihi sumpsi ut id a te peterem quod tua singularis humanitas suavissimique mores a te essent impetraturi. Id autem est ut hoc quod te tua sponte facturum esse certo scio honoris nostri causa libenter, prolixè, celeriter facias* (Att. XVI 16A.4[6]). — Atik je uspeo da sačuva svoj posed kod Butrota, koji je kasnije, 31. g., prema sporazumu sa trijumvirima, poslužio kao utočište proskribovanim građanima.

²² Kraj petnaeste i šesnaesta knjiga Ciceronovih pisama Atiku.

²³ *Mihi nemo est amicior nec iucundior nec carior Attico* (Att. XVI 16A.5[7]).

²⁴ Pored svih poslova kojima se bavio, Atik je imao i gladijatorsku školu.

²⁵ Str. 77.

XVI 1

CICERO ATTICO SAL.

1 Non. Quint. veni in Puteolanum. Postridie iens ad Brutum in Nesidem haec scripsi. Sed eo die quo veneram cenanti Eros tuas litteras. Itane? 'Nō-nis Iuliis'? Di hercule istis! Sed stomachari totum diem licet. Quicquamne turpius quam Bruto 'Iuliis'? Nihil vidi. Redeo ad meum igitur $\tau\epsilon\tau\omega\mu\epsilon\nu\tau$.

2 Sed quid est, quaeso, quod agripetas Buthroti concisos audio? Quid autem Plancus tam cursim (ita enim audiebam) diem et noctem? Sane cupio scire quid sit.

3 Meam profectionem laudari gaudeo; videndum est ut mansio laudetur. Dymaeos agro pulsos mare infestum habere nil mirum. 'Εν ὁμοπλοίᾳ Bruti videtur aliquid praesidi esse, sed, opinor, minuta navigia. Sed iam sciam et ad te cras.

4 De Ventidio. $\pi\alpha\nu\iota\kappa\acute{o}\nu$ puto. De Sexto, pro certo habebatur [ad arma]: quod si verum est, sine bello civili video serviendum. Quid ergo? Ad Kal. Ian. in Pansa spes? $\Lambda\eta\rho\omicron\varsigma$ πολὺς. In vino et in somno <animi> istorum.

5 De CCX, optime. Ciceronis rationes explicantur: Ovius enim recens. Is multa quae veilem, in his ne hoc quidem malum in mandatis, sibi abunde HS LXXX satis esse, adfatim prorsus, sed Xenonem perexigue et $\gamma\lambda\iota\sigma\chi\rho\omega\varsigma$ praebere [id est minutatimque]. Quo plus permutasti quam ad fructum insularum, id ille annus habeat in quem itineris sumptus accessit. Hic ex Kal. Apr. ad HS LXXX accommodetur; nunc enim insulae tantum. Videndum [enim] est quid, cum Romae erit: non enim puto socrum illam ferendam. Pindaro de Cumano negaram.

6 Nunc cuius rei causa tabellarium miserim accipe. Quintus filius mihi pollicetur se Catonem. Egit autem et pater et filius ut tibi sponderem, sed ita ut tum crederes cum ipse cognosces. Huic ego litteras ipsius arbitrato

XVI 1 (409) — Puteol, 8. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Na imanje kod Puteola¹ stigao sam sedmog kvintila,² a ovo pismo pišem sutradan, na putu ka Brutu na Nesid.³ Na dan mog dolaska, Eros⁴ mi je za vreme večere doturio tvoje pismo. Tako li je? Sedmog *jula*? Neka ih đavo nosi! Al' čovek može ceo dan da besni. Ima li grđe bruke nego što je taj njihov *jul* po Bruta? Tako nešto ja nisam video, i stoga se vraćam svom refrenu: *ma pustimo*.

2 Šta ja to čujem, molim te, da su u Butrotu⁵ iskasapljeni doseljenici? I zašto je Planko,⁶ kako sam obavešten, toliko jurcao danju i noću? Gorim od želje da doznam o čemu se radi.

3 Drago mi je što se moj polazak⁷ odobrava; moram se potruditi da i moje ostajanje izazove istovetnu reakciju. Ništa čudno što Dimljani,⁸ sa svoje zemlje proterani, morem haraju. Plovidba u Brutovom⁹ društvu, reklo bi se, pruža bar nešto sigurnosti, ali mislim da su mu brodovi maleni. No, ja ću sve to ubrzo saznati i sutra te obavestiti.

4 Što se Ventidija¹⁰ tiče, smatram da se digla nepotrebna halabuka. Za Seksta¹¹ se nije sumnjalo i, ako je to istina, slutim da nam je ropstvo i bez građanskog rata suđeno. I šta nam je činiti? Čekati prvi januar i u Pansu¹² nadu polagati? Budalaština, njima samo da je pijančiti i plandovati.

5 O onih dvesta deset hiljada¹³: odlično! Markove¹⁴ poslove treba isterati na čistac. Ovi je¹⁵ je upravo stigao sa pregršt pozitivnih vesti, među kojima je i ova nimalo nezadovoljavajuća: osamdeset hiljada sestercija njemu je više nego dovoljno, no Ksenon¹⁶ se od njih odvaja na jedvite jade. Suma kojom tvoje menice premašuju novac dobijen od izdavanja stanova mogla bi da se prebaci u godinu u kojoj se pojavili vanredni putni troškovi. Ove godine, počev od prvog aprila, moglo bi se zaokružiti na osamdeset hiljada – tolika je trenutno cena stanova za iznajmljivanje. Moraćemo da se angažujemo kada se mali vrati u Rim, jer smatram da je onakvu ženu teško trpeti kao taštu.¹⁷ Pindarovu¹⁸ ponudu za imanje kod Kume već sam ranije odbio.

6 Slušaj sada zbog čega sam poslao kurira. Mlađi Kvint¹⁹ mi obećava da će postati drugi Katon. Pa zapeli i otac i sin da ja tebi garantujem za njega,

dabo. Eae te ne moverint. Has scripsi in eam partem ne me motum putares. Di faxint ut faciat ea quae promittit! Commune enim gaudium. Sed ego – nihil dico amplius. Is hinc VII Id. Ait enim attributionem in Idus. se autem urgeri acriter. Tu ex meis litteris quo modo respondeas moderabere. Plura cum et Brutum videro et Erote remittam. Atticae meae excusationem accipio eamque amo plurimum; cui et Piliae salutem.

XVI 4

«CICERO ATTICO SAL.»

1 Ita ut heri tibi narraui vel fortasse hodie (Quintus enim altero die se aiebat), in Nesida VIII Id. Ibi Brutus. Quam ille doluit de 'Nonis Iuliis'! Mirifice est conturbatus. Itaque sese scripturum aiebat ut venationem eam quae postridie ludos Apollinaris futura est proscriberent in 'II Id. Quint.' Libo intervenit. Is Philonem Pompei libertum et Hilarum suum libertum venisse a Sexto cum litteris ad consules sive quo alio nomine sunt. Earum exemplum nobis legit. si quid videretur. Pauca παρὰ λέξιν, ceteroqui et satis graviter et non contumaciter. Tantum addi placuit, quod erat 'coss.' solum, ut esset 'pr., tr. pl., senatui', ne illi non proferrent eas quae ad se ipsos missae essent.

2 Sextum autem nuntiant cum una solum legione fuisse «ad» Carthaginem eique eo ipso die quo oppidum Baream cepisset nuntiatum esse de Caesare, capto oppido miram laetitiam commutationemque animorum concursumque undique: sed illum ad sex legiones quas in ulteriore reliquisset revertisse. Ad ipsum autem Libonem scripsit nihil esse nisi ad larem suum liceret. Summa postulatorum ut omnes exercitus dimittantur qui ubique sint. Haec fere de Sexto.

3 De Buthrotiis undique quaerens nihil reperiebam. Alii concisos agripetas, alii Plancum acceptis nummis relictis illis aufugisse. Itaque non video scitum me quid eius sit, ni statim aliquid litterarum.

s tim da u to poveruješ kada se sam uveriš. Sročiću mu pismo prema njegovim očekivanjima, a ti nemoj time da se opterećuješ. Ovo ti pišem upravo stoga da ne pomisliš kako sam ja opterećen. Uz božju pomoć neka ispuni svoja obećanja, na radost svih nas. Što se mene tiče – toliko. Mali polazi devetog jer, kako kaže, rok za isplatu duga ističe petnaestog, a to ga silno opterećuje. Svoj odgovor udesićeš prema mome pismu. Opširnije kada vidim Bruta, i Erosa pošaljem nazad. Prihvatam izvinjenje mile Atike.²⁰ i nežno je volim. Pozdravi nju i Piliju.²¹

XVI 4 (411) — Puteol, 10. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Kao što te izvestih juče²², ili možda danas, budući da je Kvint rekao da neće stići za jedan dan, na Nesid sam stigao osmog. Bio je tamo i Brut. Kako je samo taj zbog sedmog *jula*²³ bio uznemiren, i preko svake mere potresen! Tako je rekao da će ih on pismeno zadužiti da obznane kako se ono lovačko istrebljivanje²⁴ pomera na četrnaesti kvintila meseca, dan nakon Apolonovih igara²⁵. Usred razgovora umeša se Libon²⁶: da su Pompejev²⁷ oslobođenik Filon²⁸ i njegov vlastiti oslobođenik Hilar²⁹ stigli od Seksta s pismom za konzule ili kako su ih već nazvali. Pročitao nam je prepis pisma da bi se eventualno čulo naše mišljenje. Bilo je tu malo nepravilnosti u izražavanju, ali, sve u svemu, napisano je u zadovoljavajuće visokom stilu i prijatnom tonu. Po nama je samo trebalo da se uz obraćanje *konzulima*, doda *pretorima*, *narodnim tribunima* i *senatu*, da konzuli ne bi javnosti uskratili pismo koje je samo na njih adresirano.

2 A javljaju i da je Sekst pred Kartaginom³⁰ bio samo s jednom legijom i da je on o Cezarovom slučaju obavešten baš onoga dana kada je zauzeo grad Bareju.³¹ Osvajanje toga grada, kažu, izazvalo je burno oduševljenje i ustalasalo javnost. Ljudi su pristizali sa svih strana. no Sekst se uputio natrag prema svojim šest legija koje je ostavio u daljoj provinciji. Samom pak Libonu napisao je da ništa nije uradio³² ako se ne vrati u vlastitu kuću.³³ Poenta njegovih zahteva je da se čitava vojska raspusti, gdegod se njene čete nalazile. O Sekstu toliko.

3 O Butroćanima³⁴ ništa nisam saznao, mada sam se na sve strane raspitivao. Naseljenici su po jednima iskasapljeni, a po drugima je Planko primio novac i zbrisao, ostavivši ih na cedilu. Tako uviđam da ću saznati o čemu je reč samo ako mi smesta napišeš neki red o tome.

4 Iter illud Brundisium de quo dubitabam sublatum videtur. Legiones enim adventare dicuntur. Haec autem navigatio habet quasdam suspiciones periculi. Itaque constituebam uti ὁμοπλοῖα. Paratiorem enim offendi Brutum quam audiebam; nam et ipse «et» Domitius bona plane habet dicrota suntque navigia praeterea luculenta Sesti. Buciliani. ceterorum. Nam Cassi classem. quae plane bella est. non numero ultra fretum. Illud est mihi submolestum quod parum Brutus properare videtur. Primum confectorum ludorum nuntios exspectat; deinde. quantum inteilego, tarde est navigaturus consistens in locis pluribus. Tamen arbitror esse commodius tarde navigare quam omnino non navigare; et si. cum processerimus. exploratiora videbuntur. etesiis utemur.

XVI 2

«CICERO ATTICO SAL.»

1 VI Id. duas epistulas accepi, unam a meo tabellario, alteram «a» Bruti. De Buthrotiis longe alia fama in his locis fuerat, sed cum aliis multis hoc ferendum. Erotem remisi citius quam constitueram, ut esset qui Hordeonio et Oviae, quibus quidem ait se Idibus constituisse. Hordeonius vero impudenter. Nihil enim debetur ei nisi ex tertia pensione, quae est Kal. Sext.: ex qua pensione ipsa maior pars est ei soluta aliquanto ante diem. Sed haec Eros videbit Idibus. De Publio autem. quod perscribi oportet. moram non puto esse faciendam. Sed cum videas quantum de iure nostro decesserimus qui de res. CCCC HS CC praesentia solverimus. reliqua rescribamus. loqui cum eo. si tibi videbitur. poteris eum commodum nostrum exspectare debere. cum tanta sit a nobis iactura facta iuris.

2 Sed amabo te. mi Attice (videsne quam blande?), omnia nostra. quoad eris Romae. ita gerito. regito. gubernato ut nihil a me exspectes. Quamquam enim reliqua satis apta sunt ad solvendum. tamen fit saepe ut ii qui debent non respondeant ad tempus. Si quid eius modi acciderit. ne quid tibi sit fama mea potius. Non modo versura verum etiam venditione. si ita res coget. nos vindicabis.

3 Bruto tuae litterae gratae erant. Fui enim apud illum multas horas in Neside. cum paulo ante tuas litteras accepisset. Delectari mihi Tereo vi-

4 Ono putovanje u Brindizi oko kojega sam se predomišljao³⁵ izgleda da se izjalovilo. Legije, vele, pristižu. A putovanje odavde opet izaziva ne-kakve crne slutnje³⁶ i zato sam se opredelio za plovidbu u društvu. Ustanovio sam da je Brut spremniji³⁷ nego što su mi govorili. I on i Domicije³⁸ imaju sasvim dobre galije dvoveslarke i osim toga su na raspolaganju i izvanredne lađe Sestija,³⁹ Bucilijana⁴⁰ i ostalih. Na Kasijevo flotu, naime, koja je sasvim krasna, ne računam posle Sicilijanskog kanala.⁴¹ Jedno me prilično muči: Brutu se izgleda mnogo ne žuri. Prvo očekuje vesti o završetku igara; potom. koliko mogu da shvatim. namerava da plovi polagano. uz česta zaustavljanja. Ipak smatram da je lagana plovidba bolja od nikakve. I ako prilike na pučini budu povoljne, iskoristiću etezijske vetrove.⁴²

XVI 2 (412) — Puteol. 11. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Desetog sam primio dva pisma. jedno od svoga kurira. a drugo Brutovo. O Butroćanima se u ovim krajevima pronela daleko drugačija priča. no moramo da je sagledamo sa mnogim drugim momentima. Erosa sam poslao nazad pre nego što sam nameravao. da bi se našao neko da završi sa Hordeonijem⁴³ i Ovijom⁴⁴ kojima je. kaže. zakazao za petnaesti. Hordeonijev postupak je nečastan jer mu ne dugujem ništa osim treće rate koja pada prvog avgusta. I upravo iz te rate veći deo mu je isplaćen nešto malo pre roka. No. Eros će se time pozabaviti petnaestog. Što se Publilija⁴⁵ pak tiče. budući da je potrebno da mu se popiše imovina.⁴⁶ mislim da ne treba oklevati. Ali kada ti postane jasno koliko sam zapostavio svoje pravo isplativši u kešu polovinu od preostalih četiristotine hiljada sestercija. uz naknadnu isplatu druge polovine. moći ćeš da mu daš do znanja. ako ti se to učini smislenim. da od mene može da očekuje povlastice budući da sam se u velikoj meri odrekao svog prava.

2 Ali. molim te. dragi Atiče – obrati pažnju kako ti se umiljavam – sve moje poslove. dokle god budeš u Rimu. vrši. vodi. usmeravaj. kao da od mene ne očekuješ nikakve instrukcije. Premda sam ja solventan. ipak se često dešava da dužnici svoje obaveze ne ispunjavaju na vreme. Ako se tako nešto dogodi. imaj na umu prvenstveno moju reputaciju. U nuždi. zaštititi me novim zajmom. pa čak i prodajom.

3 Brutu je prijalo tvoje pismo. Proveo sam kod njega priličan broj sati na Nesidu. tek što je primio tvoje pismo. Čini mi se da su ga događaji oko

debatatur et habere maiorem Accio quam Antonio gratiam. Mihi autem «quo» laetiora sunt eo plus stomachi et molestiae est populum Romanum manus suas non in defendenda re publica sed in plaudendo consumere. Mihi quidem videntur istorum animi incendi etiam ad repraesentandam improbitatem suam. Sed tamen «dum modo doleant aliquid. doleant quidlibet».

4 Consilium meum quod ais cottidie magis laudari, non moleste fero. exspectabamque si quid de eo ad me scriberes. Ego enim in varios sermones incidebam. Quin etiam idcirco trahebam ut quam diutissime integrum esset. Sed quoniam furcilla extrudimur. Brundisium cogito. Facilior enim et exploratior devitatio legionum fore videtur quam piratarum, qui apparere dicuntur. Sestius VI Id. exspectabatur sed non venerat, quod sciam. Cassius cum classicula sua venerat. Ego cum eum vidissem. IIII in Pompeianum cogitabam, inde Aeculanum. Nosti reliqua.

5 De Tutia ita putaram. De Aebutio non credo, nec tamen curo plus quam tu. Planco et Oppio scripsi equidem quoniam rogaras, sed, si tibi videbitur, ne necesse habueris reddere (cum enim tua causa fecerint omnia, vereor ne meas litteras supervacaneas arbitrentur), Oppio quidem utique, quem tibi amicissimum cognovi, verum ut voles.

6 Tu, quoniam scribis hiematurum te in Epiro, feceris mihi gratum si ante eo veneris quam mihi in Italiam te auctore veniendum est. Litteras ad me quam saepissime: si de rebus minus necessariis, aliquem nactus; sin autem erit quid maius, domo mittito. Ἡρακλείδιον, si Brundisium salvi, adoriemur. «De Gloria» misi tibi. Sustodies igitur, ut soles, sed notentur eclogae duae quas Salvius bonos auditores nactus in convivio dumtaxat legat. Mihi valde placent, mallem tibi. Etiam atque etiam vale.

XVI 3

«CICERO ATTICO SAL.»

1 Tu vero sapienter (nunc demum enim rescribo iis litteris quas mihi misisti convento Antonio Tiburi), sapienter igitur quod manus dedisti quodque etiam ultro gratias egisti. Certe enim, ut scribis, deseremur ocius a re pu-

Tereja⁴⁷ razgalili, i da je u tom smislu zahvalniji Akciju nego Antoniju.⁴⁸ Što su pak reakcije povoljnije u meni rastu gnev i mučnina što Rimljani svoje dlanove koriste za aplaudiranje umesto za odbranu države. Po meni, toj sorti ljudi⁴⁹ stalo je samo do toga da u svakom trenutku pokaže svoju bezobzirnost. Sve u svemu *samo da mogu da trpe, trpeće šta god to bilo*.⁵⁰

4 Ne pada mi teško što kažeš da moj plan svakoga dana stiže sve više pohvala i ja stadoh da priželjkujem da se eventualno na to osvrneš, jer mi je svašta padalo na pamet. Dapače, ja sam se predomišljao da bih što duže odložio donošenje odluke. No, budući *da sila boga ne moli*, Brindizi mi je na pameti, jer mi se čini da je lakše i bezbednije izbeći legije nego gusare, čije se prisustvo pominje. Sestija se očekivalo desetog, ali on nije bio stigao, koliko je meni poznato. Kasije⁵¹ je stigao sa svojom floticom. Kada sam ga video, naumio sam dvanaestog da otputujem u Pompeje, a odatle u Ekulan.⁵² Dalje već znaš.

5 O Tutiji⁵³ sam tako i mislio. U priču o Ebuciju⁵⁴ ne verujem, a nisam ni zabrinutiji od tebe. Planku i Opiju pisao sam jer si me zamolio, ali ako se tebi učini za shodno, nemoj da smatraš da se pismo mora uputiti (pošto su za tebe sve učinili, bojim se da će smatrati moja pisma suvišnim) – pogotovo Opiju, čije neizmerno prijateljstvo prema tebi mi je poznato. Uostalom, kako hoćeš.

6 Budući da pišeš kako ćeš zimu da provedeš u Epiru, učinićeš mi uslugu ako stigneš onamo pre nego što se meni na tvoj savet valja vratiti u Italiju. Piši mi što češće. Ako je sadržina neobavezujuća, šalji po bilo kome, ali ako bude nešto važno, po nekome iz kuće. Ako se živ dokopam Brindizija, laticu se pisanja dela u Heraklidovom⁵⁵ stilu. Spis *O slavi*⁵⁶ sam ti poslao. Čuvaćeš ga, jel' da, kao i obično⁵⁷, ali obrati pažnju na dva odlomka⁵⁸ – ne više od toga – da ih Salvije⁵⁹ pročita na gozbi pred odabranom publikom. Meni se veoma dopadaju, a još više bih želeo da se tebi dopadnu tebi. Zdravo i uzdravlju.⁶⁰

XVI 3 (413) — Pompeji. 17. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATKA

1 Zaista si mudro postupio (tek sada odgovaram na ono pismo koje si mi poslao nakon susreta sa Antonijem⁶¹ u Tiburu⁶²); mudro, ponavljam, što si okačio belu zastavu⁶³ i preko mere im se zahvalio. Zacelo ćemo, kao što kažeš, pre ostati bez Republike (slobode) nego bez vlastite imovine.⁶⁴ A ti-

blica quam a re familiari. Quod vero scribis te magis «et magis» delectare 'o Tite, si quid', auges mihi scribendi alacritatem. Quod Erotem non sine munusculo exspectare te dicis, gaudeo non fefellisse eam rem opinionem tuam; sed tamen idem σύνταγμα misi ad te retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et reffectum. Hunc tu tralatum in macrocollum lege arcano convivis tuis, sed, si me amas, hilaris et bene acceptis, ne in me stomachum erumpant cum sint tibi irati.

2 De Cicerone velim ita sit ut audimus. De Xenone coram cognoscam: quamquam nihil ab eo arbitror neque indiligenter neque illiberaliter. De Herode faciam ut mandas et ea quae scribis ex Saufeio et e Xenone cognoscam.

3 De Quinto filio, gaudeo tibi meas litteras prius a tabellario meo quam ab ipso redditas; quamquam te nihil fefellisset. Verum tamen. Sed exspecto quid ille tecum, quid tu vicissim, nec dubito quin suo more uterque. Sed eas litteras Curium mi spero redditurum. Qui quidem etsi per se est amabilis a meque diligitur, tamen accedet magnus cumulus commendationis tuae.

4 Litteris tuis satis responsum est; nunc audi quod, etsi intellego scribi necesse non esse, scribo tamen. Multa me movent in discessu, in primis mehercule quod diiungor a te. Movet etiam navigationis labor alienus non ab aetate solum nostra verum etiam a dignitate, tempusque discessus subabsurdum. Relinquimus enim pacem ut ad bellum revertamur, quodque temporis in praediolis nostris et belle aedificatis et satis amoenis consumi potuit, in peregrinatione consumimus. ~~Consolantur haec: aut proderimus~~ aliquid Ciceroni aut quantum profici possit iudicabimus. Deinde tu iam, ut spero et ut promittis, aderis: quod quidem si acciderit, omnia nobis erunt meliora.

5 Maxime autem me angit ratio reliquorum meorum: quae quamquam explicata sunt, tamen, quod et Dolabellae nomen in his est et «ex» attributione mihi nomina ignota, conturbor, nec me ulla res magis angit ex omnibus. Itaque non mihi videor errasse quod ad Balbum scripsi apertius ut, si quid tale accidisset ut non concurrerent nomina, subveniret meque tibi etiam mandasse ut, si quid eius modi accidisset, cum eo communicares. Quod facies, si tibi videbitur, eoque magis, si proficisceris in Epirum.

me što pišeš da te sve više i više uveseljava *O Tite, ako nešto*,⁶⁵ ti uvećavaš moj stvaralački zanos. Kažeš da očekuješ da se Eros pojavi sve sa malim poklonom. Radujem se da te onaj materijal nije razočarao; ipak, šaljem ti istu raspravu⁶⁶ u doradenoj verziji – u stvari originalnu verziju sa brojnim intervencijama i ispravkama. Taj tekst prepisi na veliku hartiju i diskretno ga pročitaj svojim gostima ali, ljubim te, raspoloženim i ukusnom branom namirenim, da ne bi na mene izlili bes, koji osećaju prema tebi.

2 Što se tiče moga Marka, valjda bi trebalo da bude onako kao što čujemo. O Ksenonu ću doznati od njega samoga, mada ne mislim da bi on uradio nešto neoprezno i neodmereno. U vezi sa Herodom, postupiću po tvojim preporukama i od Saufeja⁶⁷ i Ksenona ću saznati poentu tvog pisma.

3 U vezi sa Kvintom mladim, veseli me što ti je moj glasnik pre njega uručio moje pismo; pa ipak tebe ništa nije moglo da prevari. Bilo kako bilo, ali ja očekujem da saznam šta si mu rekao i kako ti je odgovorio – nesumnjivo, svaki u svom stilu. Nadam se da će mi Kurije⁶⁸ napisati pismo o tome. Premda je on po sebi prijatna i meni draga osoba, ipak će tvoja preporuka imati ključnu ulogu u njegovu korist.

4 Na tvoje pismo dovoljno sam odgovorio. Sada poslušaj šta imam da kažem, iako znam da za tim nema potrebe. U odlasku me mnogo toga uznemirava, a pogotovo, veruj mi, što se od tebe rastajem. Brine me i naporna duga plovidba, neprimerena ne samo mojim godinama nego i mome položaju, kao i besmislenost trenutka za odlazak. Ja, naime, napuštam mir da bih se vratio u rat i u potucanju provodim ono vreme koje sam mogao da provedem na svom imanjcu, vešto građenom i na zgodnom položaju. Smiruje me sledeće: ili ću učiniti nešto za Marka ili ću smisliti koliko može da mu se pomogne. Potom ćeš ti već stići, kao što se nadam, a i ti obećavaš. I ako se to dogodi sve će se okrenuti na bolje.

5 Najviše me brinu poslovi u vezi sa sravnavanjem mojih dugova,⁶⁹ koji jesu regulisani, ali me ipak uznemirava činjenica da se među ostalim dužnicima poteže i Dolabelino ime,⁷⁰ te da su mi nepoznata lica koja su preuzela dužničke obaveze. To me plaši više od bilo čega. Stoga mislim da nisam pogrešio što sam Balba⁷¹ u pismu bez okolišanja zamolio da interveniše u slučaju da se dužničke obaveze ne ispune na vreme, i obavestio ga da sam tebi naložio da s njim kontaktiraš, ako se tako nešto dogodi. Tako i postupi, ako proceniš da je potrebno, tim više, ako se uputiš u Epir.

6 Haec ego conscendens e Pompeiano tribus actuariolis decemscalmis. Brutus erat in Neside etiam nunc, Neapoli Cassius.

Ecquid amas Deiotarum et non amas Hieram? Qui, ut Blesamius [venit] ad me, cum ei praescriptum esset ne quid sine Sesti nostri sententia ageret, neque ad illum neque ad quemquam nostrum rettulit.

Atticam nostram cupio absentem suaviari. Ita mi dulcis salus visa est per te missa ab illa. Referes igitur ei plurimam. itemque Piliae dicas velim.

6 Pišem ti dok isplovljuvam iz Pompeja trima lađama desetoveslarkama. Brut se još uvek nalazi na Nesidu, a Kasije u Napulju.

Je li ti to voliš Dejotara⁷² i ne voliš Hijeru⁷³? Premda mu je bilo zapovjedeno da ništa ne preduzima bez odobrenja našega Seksta, kako mi javlja Blesamije, on se nije obratio ni njemu ni bilo kome od nas.

Želeo bih da poljubim našu dragu Atiku. Veoma me se dojmio njen pozdrav koji si mi ti preneo. Uputi joj moj najsrdačniji izraz zahvalnosti i nemoj da zaboraviš Piliju.

Beleške

¹ Grad u Kampaniji, između Napulja i Kume. Na području ovoga grada brojni ugledni Rimljani posedovali su imanja.

² Mesec kvintil, svakako protiv volje republikanaca, nazvan je julom zato što je u tom mesecu rođen Cezar.

³ Malo ostrvo spram kampanske obale, između Napulja i Puteola.

⁴ Ciceronov sekretar.

⁵ Vidi uvod, i beleške 18 i 19.

⁶ Lucije Munacije Planko, gradski prefekt 45, prokonzul Kosmate Galije 44–43. Kao nagradu za lojalnost u galskom i građanskom ratu, Cezar mu je uz Decija Bruta namenio konzulat za 42. U vreme kada Ciceron piše ovo pismo, Planko i Decim Brut se udružuju protiv Antonija (*Fam.* X 26.1, XII 8.1). Krajem leta 43. Planko prelazi na Antonijevu stranu, i dužnost konzula 42. obavlja sa Lepidom. Bio je Ciceronov korespondent i zamerio mu je zbog republikanskog ubeđenja.

⁷ Ciceron je nameravao da otputuje u Grčku – vidi belešku 12.

⁸ Dima, grad u Ahaji, na severozapadu Peloponeza. Godine 67. nastanjuju ga pirati koje je savladao Pompej. Cezar 44. tu naseljava svoje veterane, a Dimljani se vraćaju starom pozivu.

⁹ Marko Junije Brut, cesaroubica.

¹⁰ Publije Ventidije, ratnik neuglednog porekla, pretor, a potom i *consul suffectus* 43. Pobedu nad Parćanima proslavio trijumfom 38. Ciceron verovatno spominje Ventidija u vezi sa njegovim regrutovanjem četa za Antonija, što je ovaj učinio i 43, kada je za osnivanje tri legije bio nagrađen konzulatom.

¹¹ Sekst Pompej, mlađi sin Pompeja i Mucije, bio je sposoban vojskovođa. Učestvovao je u brojnim značajnim bitkama (Farsala, Taps, Munda). Poginuo je 36, ubrzo nakon bitke kod Nauloha. — Krajem maja 45. Ciceron strepi da će s povratkom Seksta Pompeja iz Galije izbiti novi rat (XIV 22.2), dok se krajem juna koleba da li da se u mogućem sukobu prikloni Sekstu ili Antoniju: *Pompeium Carthea receptum scribis; iam igitur contra hunc exercitum. Utra ergo castra? Media enim tollit Antonius. Illa infirma, haec nefaria. Sed iuva me consilio* (XV 20.3).

¹² Gaj Vibije Pansa, uz Cezarovu pomoć izabran konzul za 43. Iste godine pridružuje se Hirciju u sukobu sa Antonijem i umire nakon bitke kod Mutine.

¹³ Dvesta deset hiljada sestercija.

¹⁴ Ciceronov sin.

¹⁵ O Oviju ništa više nije poznato.

¹⁶ Ksenon, epikurejac, rođen u Atini: kao Atikov prijatelj upoznaje Cicerona i 45–44. vodi finansije Ciceronovog sina Marka za vreme njegovog školovanja u Atini. *De Xenonis nomine et de Epiroticis XXXX (40000) nihil potest fieri nec commodius nec aptius* (XIII 37.1).

¹⁷ Ciceron ne odobrava venčanje svoga sina sa devojkom iz očigledno imućne porodice zato što o njenoj majci nema dobro mišljenje.

¹⁸ Shackleton Bailey pretpostavlja da je Pindar Atikov glasnik ili agent stranke zainteresovane za kupovinu Ciceronovog imanja kod Kume.

¹⁹ Sin Ciceronovog brata Kvinta.

²⁰ Atikova ćerka, rođena 51, često spominjana u Ciceronovim pismima. Mala Atika je verovatno u nekoj prilici Ciceronu nešto zamerila: *Atticae meae velim me ita excusae ut omnem culpam in te transferas et ei tamen confirmes me immutatum amorem meum mecum abstulisse* (XV 28.1).

²¹ Atikova supruga od 56. god.

²² Radi se o pismu XVI 5, napisanom u Puteolu 9. jula. Ciceron u tome pismu obaveštava Atika o svom kratkom susretu sa Brutom na Nesidu, koji je najavio u prethodnom pismu (XVI 1) od 8. jula. Treba podsetiti da Rimljani vreme u pismima nisu ravnali prema momentu u kome se ono piše, nego su ga usklađivali sa vremenom u kome se pismo čita.

²³ XVI 1.1.

²⁴ Ciceron je prezirao takve igre, koje su u stvari bile borbe gladijatora ili osuđenika sa divljim životinjama, ili zveri sa zverima.

²⁵ Apolonove igre ustanovljene su u Rimu 212. godine pre Hr., a od 208. održavaju se 13. jula (Liv. XXVII 23.7). Za ove igre, u čijem središtu su konjička takmičenja, zadužen je *praetor urbanus*, a mesto odvijanja je *Circus Maximus* (Liv. XXV 12.14).

²⁶ Njegova ćerka Skribonija bila je udata za Seksta Pompeja, a sestra za Oktavijana.

²⁷ Gnej Pompej.

²⁸ Shackleton Bailey pretpostavlja da je reč o Filonu, pompejevцу koji se borio protiv Cezara u Španiji 46–45.

²⁹ Shackleton Bailey smatra da bi to mogao da bude Skribonije Hilar koji je spomenut u jednom natpisu iz Avgustovog vremena (CIL VI 26022).

³⁰ Ranije Mastija, grad u Hispaniji. Naziv Nova Kartagina dobija 228, kada je Hazdribalu poslužio kao baza za osvajanje Hispanije.

³¹ Gradić u Tarakonskoj Hispaniji.

³² *Nihil esse* – uobičajen kolokvijalizam.

³³ Kuću Seksta Pompeja, prodatu na licitaciji (*sub hasta*), kupio je Antonije: *hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompei – miserum me!* (Cic. Phil. II 64)

³⁴ Ciceron nije mnogo doprineo sređivanju prilika u Butrotu, pa je čak pomišljao da Antoniju ponudi saradnju pod uslovom da se i on usprotivi namerama Cezarovih veterana. *Antonium si videro, accurate agam de Butroto* (XIV 19.4); *cum Antonio autem sic agemus, ut perspiciat, si in eo negotio nobis fecerit, totum me futurum suum* (XV 1.2).

³⁵ *Itaque dubito an Venusiam tendam et ibi exspectem de legionibus* (XVI 5.3). Venuzija je grad u Apuliji.

³⁶ Strah od gusara.

³⁷ XVI 1.3.

³⁸ Gnej Domicije Ahenobarb, sin Lucija Domicija Ahenobarba, konzula 54. sa kojim se uz Cezara borio 49. kod Korfinija. Godine 44. uputio se sa Markom Brutom u Makedoniju, a 43. mu je zamereno što je navodno učestvovao u Cezarovom ubistvu.

³⁹ Lucije Sestije, konzul 23, zakleti republikanac, sin Publija Sestija kojega je Ciceron 56. g. besedom *Pro Sestio* odbranio od optužbe za *ambitus*.

⁴⁰ *De Buciliano Sestium puto non moleste ferre* (XV 17.2).

⁴¹ Ciceron namerava da putuje u Grčku, a Kasije u Siriju.

⁴² Severni i severozapadni pasami vetrovi, za vreme najvećih vrućina duvaju neprestano četrdeset dana.

⁴³ Tit Hordeonije je jedan od sunaslednika Kluvijeve imovine: *se enim statim ad Caesarem scripturum, Cluvium autem a T. Hordeonio legare et Terentiae HS ICC (50 000) et sepulcro multisque rebus, nihil a nobis* (XIII 46.3). Ciceron je odlučio da od sunaslednika otkupi Kluvijevu imovinu: *sed opus est diligentia coheredibus pro Cluviano Kal. Sext. persolutum ut sit* (XVI 6.3). — Marko Kluvije (VI 2.3), imućni bankar iz Puteola, imao je poslovne i prijateljske veze sa Ciceronom i Gnejem Pompejem (*Fam.* XIII 56.3).

⁴⁴ Ovija, supruga izvesnog Gaja Lolija, verovatno je jedna od sunaslednika. Pored toga, Ciceron je od Ovije početkom 45. kupio nekretnine: *Oviae Lolli curanda sunt HS C*

(XII 21.4); *de Ovia, confice ut scribis* (XII 24.1); *cum Ovia, quaeso, vide ut conficiatur* (XII 30.2).

⁴⁵ Verovatno brat druge Ciceronove druge žene Publilije, često se spominje u pismima iz 45. i 44.

⁴⁶ Za isplatu preostalog dela Publilijinog miraza.

⁴⁷ Izvođenje Akcijeve drame *Terej*, koje je u Brutovo ime (*non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, Phil. I 36*) organizovao pretor Gaj Antonije, izazvalo je snažne reakcije – oduševljenje među pristalicama Republike, i bes njihovih protivnika koji je Cezarove ubice prisilio da napuste Italiju. Komad istog naziva napisali su, osim Akcija, Sofokle, Eshilov nećak Filokle, razni komediografi, te Livije Andronik.

⁴⁸ Shackleton Bailey uočava ironičan ton kojim se Brut za nemire izazvane navedenom predstavom u stvari više zahvaljuje Marku Antoniju (*cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, Phil. I 36*), koji sprečava njegov povratak u Rim, nego Akciju i njegovoj drami.

⁴⁹ Cezarove pristalice.

⁵⁰ Citat iz Afranija (409 Ribbeck). Takođe Cic. *Tusc. IV 45, 46*.

⁵¹ Gaj Kasije Longin, cezaroubica.

⁵² *Aeculanum* ili *Aeclanum*, hirpinski grad u Samniju.

⁵³ Verovatno dama bliska Kvintu mlađem: *ait hic* (sc. *Quintus filius*) *sibi Tutiam ferre; constitutum enim esse discidium. Quaesivit ex me pater qualis esset fama... Ego tamen suspicor hunc, ut solet, alucinari, sed velim quaeras (facile autem potes) et me certiore* (XV 29.2).

⁵⁴ O Ebuciju nije ništa zabeleženo.

⁵⁵ Heraklid iz Ponta, IV vek pre Hr., filozof Akademije i Platonov učenik. Raspravlja o etici, politici, gramatici, retorici, istoriji i fizici. Izneo je hipotezu o Sunčevom sistemu. Njegovi dijalozi vrše znatan uticaj na Cicerona, naročito u spisu *De re publica*. Spisak Heraklidovih dela navodi Diogen Laertije (V 86–8).

Ciceron ga spominje i u pismu *Att. XV 27.2: excudam aliquid Ἡρακλείδειον, quod lateat in thesauris tuis*.

⁵⁶ Ciceronov izgubljeni filozofski spis u dve knjige iz 44. godine.

⁵⁷ Ciceron podseća na događaj iz prethodne godine kada se njegov spis *De finibus* preko Atika preuranjeno pojavio u javnosti: *a me enim praetermissum est ut dicerem me eos exire nondum velle* (XIII 21a.2).

⁵⁸ Oslanjajući se na fragment iz pisma *Fam. VII 22 (id caput ubi haec controversia est notavi et descriptum tibi misi)* Shackleton Bailey je uveren da je Ciceron obeležio navedene odlomke u primerku namenjenom Atiku.

⁵⁹ Atikov oslobođenik, poznavalac književnosti. *Venit autem eo ipso die ille celeripes, quem Salvius dixerat* (IX 7.1).

⁶⁰ Ciceron očigledno namerava da korespondenciju sa Atikom prekine na određeno vreme.

⁶¹ Atik se sastao sa Markom Antonijem u letnjikovcu koji je pripadao i Metelu Scipionu: *ipse interea XVII dies de me in Tiburtina Scipionis declamavit. (Phil. V 19)*

⁶² Drevni grad u Laciju, smešten na obalama Anija, severoistočno od Rima. Među mnogima, letnjikovac u ovome gradu imali su Katul, Avgust i Hadrijan.

⁶³ Prilike u Butrotu, o kojima su zasigurno razgovarali Atik i Antonije, ne odvijaju se na zadovoljavajući način.

⁶⁴ Ciceron o ovome problemu u potonjem pismu razmišlja drugačije: *sed me... non sane hoc quidem tempore movet res publica... me res familiaris movet* (XVI 15.5).

⁶⁵ Na početku Atiku posvećenog spisa *De senectute* Ciceron navodi stihove iz Enijevih *Anala* (X 337–339):

*O Tite, si quid ego adiuero curamue leuasso
Quae nunc te coquit et uersat in pectore fixa,
Ecquid erit praemi?*

»Tite, ako ti pomognem i brigu olakšam,

Koja te sad mori i srce ti tišti

Da li ću zato nagrađen biti?« (prev. B. Gavela)

Enije se obraća Titu Kvinkiju Flaminiju, konzulu 198. pre Hrista, pobedniku kod Kinoskefale.

⁶⁶ *De gloria* (vidi belešku 24); pod pojmom σύνταγμα podrazumeva se delo koje čini samo jedna knjiga. Ciceron, takođe, za ovaj spis koristi prostu reč *liber: librum tibi celeriter mittam de gloria* (XV 27.2); *conieci id in eum librum quem tibi misi* (XVI 6.4). Shackleton Bailey smatra da su nedoslednosti u vezi sa brojem knjiga nastale usled toga što je Ciceron formu ovoga spisa izmenio u poslednjem trenutku pred objavljivanje.

⁶⁷ Lucije Saufej, Ciceronov i Atikov prijatelj: *eius rei consolationem ad te L. Saufeium missurum esse arbitror* (I 3.1). Poput Atika, bio je naklonjen epikurejcima. U to vreme nalazio se u Atini.

⁶⁸ Manije Kurije, ugledan rimski trgovac, živeo je u Patri (*Fam. XIII 17.1; 50.1*). Ciceron ga je posetio 50. god.

⁶⁹ XVI 2.2.

⁷⁰ Publije Kornelije Dolabela, treći muž Ciceronove ćerke Tulije, čuven po rasipništvu i zaduživanju. Ciceronu nije bio drag budući da je u njegovom braku sa Tulijom prepoznao materijalni i politički interes. — U ovom slučaju, Ciceron je zabrinut jer njegova solventnost zavisi od neizvesnog Dolabelinog povraćaja Tulijinog miraza.

⁷¹ Lucije Kornelije Balbo, Ciceronov korespondent, izdavač Hircijevih komentara, autor objavljenog, ali izgubljenog dnevnika. Ciceron ga je uspešno odbranio od optužbe da je protuzakonito stekao rimsko građansko pravo (*Pro Balbo*, 56. god.).

⁷² Dejotar, tetrah u Zapadnoj Galatiji. Mitridatov neprijatelj i rimski saveznik u azijskim ekspedicijama od Sule do Pompeja. Senat ga proglašava kraljem Male Jermenije i dela Ponta. Ciceron ga je svojim govorom odbranio 45. god., kada je, prilikom Cezarovog povratka u Rim, protiv njega sklopljena zavera.

⁷³ Hijera i Blesamije bili su predstavnici kralja Dejotara u Rimu: *corpora sua pro salute regum suorum hi legati regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonos, tibi nobisque omnibus iam diu noti* (*Deiot. 41*). Posle Cezarove smrti dužnost im je bila da podmite Antonija kako bi Dejotar povratio vlast nad Jermenijom. Nakon što je to i postigao, Dejotar se oslobodio njihovih usluga.